

INTERTEKSTUALNOŚĆ
A SŁOWO BOŻE,
CZYLI O JĘZYKU BIBLIJNO-RELIGIJNYM
W TEKSTACH KULTURY

INTERTEKSTUALNOŚĆ
A SŁOWO BOŻE,
CZYLI O JĘZYKU BIBLIJNO-RELIGIJNYM
W TEKSTACH KULTURY

redakcja naukowa

dr Małgorzata K. Frąckiewicz
ks. prof. UKSW dr hab. Andrzej J. Najda

Instytut Papieża Jana Pawła II
Warszawa 2016

Redaktor naczelny
ks. prof. UKSW dr hab. Zdzisław Struzik

Redakcja naukowa
dr Małgorzata K. Frąckiewicz
ks. prof. UKSW dr hab. Andrzej J. Najda

Recenzenci
ks. prof. dr hab. Mariusz Rosik
ks. prof. dr hab. Mirosław S. Wróbel

Opracowanie redakcyjne
Elżbieta Salwocka

Projekt okładki
Katarzyna Kwiatkowska

Copyright by Instytut Papieża Jana Pawła II
Warszawa 2016

ISBN 978-83-65198-07-5

Druk
Drukarnia i Wydawnictwo „Arka” w Cieszynie

Instytut Papieża Jana Pawła II
ul. Księdza Prymasa Augusta Hłonda 1, 02-972 Warszawa
tel. 22 885 85 02, fax 22 213 11 92
www.ipjp2.pl, e-mail: instytut@ipjp2.pl

Mazowsze.
serce Polski

SPIS TREŚCI

ks. Jarosław Kotowski <i>Słowo wstępne</i>	9
Małgorzata K. Frąckiewicz <i>Wprowadzenie</i>	13
I Rozumienie Słowa Bożego	21
ks. Andrzej J. Najda <i>Biblia w nauczaniu Kościoła katolickiego w Polsce po Soborze Watykańskim II</i>	23
Małgorzata K. Frąckiewicz <i>Intertekstualność jako metoda opisu języka biblijno-religijnego</i>	37
II Słowo Boże w słowie pięknym	57
ks. Przemysław Artemiuk <i>Amosa Oza zmagania z Bogiem</i>	59
ks. Wiesław Białczak <i>Symbolika biblijna w wybranych utworach Czesława Miłosza</i>	73
ks. Arkadiusz Pietuszewski <i>Motywy biblijne w wybranych tekstach ks. Jana Twardowskiego</i>	89
ks. Jerzy Sikora <i>Tischner i Gombrowicz – porównanie ekspresji myśli i języka</i>	105
III Słowo Boże w dyskursie edukacyjnym	113
Anna Czerwińska-Trzaskoma <i>Słownictwo religijne w podręcznikach do języka polskiego dla obcokrajowców</i>	115

Małgorzata K. Frąckiewicz <i>O czytaniu Miłosa w szkole w kontekście motywów biblijnych</i>	125
ks. Zdzisław Struzik <i>Język religijny Jana Pawła II i kard. Stefana Wyszyńskiego</i>	145
IV Słowo Boże w sztuce i kulturze ludowej	159
ks. Witold Kawecki <i>Mowa obrazów Caravaggia w komunikowaniu treści religijno-biblijnych współczesnemu odbiorcy</i>	161
ks. Zbigniew Jaroszewski <i>Biblijny motyw Maryi w wybranych tekstach kultury religijnej Kurpiów myszynieckich</i>	175
Małgorzata K. Frąckiewicz <i>Zakończenie</i>	197

KS. PROF. UKSW DR HAB. ZDZISŁAW STRUZIK
INSTYTUT PAPIEŻA JANA PAWŁA II, WARSZAWA
UNIwersytet KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO, WARSZAWA

JĘZYK RELIGIJNY JANA PAWŁA II I KARD. STEFANA WYSZYŃSKIEGO

1. WPROWADZENIE

Na początku warto zastanowić się nad fenomenem języka – środka komunikacji i dialogu pomiędzy ludźmi – stworzeniami rozumnymi. Ten fenomen języka przedstawia się w formie fonetycznej (słyszymy i mówimy) oraz w formie zapisu graficznego (alfabet danego języka lub zapis dźwięku w formie nut. Zarówno język mówiony, jak i pisany przyjmują różne postaci, w zależności od potrzeby komunikacji, historii powstawania, używanego materiału przekazu, wrodzonych predyspozycji. Jeśli ktoś ma zdolności, odkrywamy piękno języka i nagradzamy np. aktorów interpretujących teksty czy twórców literatury.

Językiem posługuje się nie tylko człowiek. Różne stworzenia używają dźwięków, które rozumieją tylko osobniki danego gatunku, inne używają języka ciała, sposobów zachowania, a nawet wyrażania uczuć. Można także mówić o języku melodii, czy języku obrazu, tak namalowanego przez artystę, jak i obrazu zatrzymanego w fotografii lub też obrazu barw zamkniętych graficznie lub ukazanych symbolicznie, aby przekazać nawet uczucia, marzenia i pragnienia.

W niniejszym opracowaniu ograniczam się do mówienia o języku religijnym, a ściślej o języku teologicznym. Teologia to przecież rozmowa z Bogiem, bezpośrednia w kształcie modlitwy i pośrednia w formie dzieła: mówionego, pisanego, malowanego, śpiewanego, a nawet języka kontemplacyjnego. Takiego języka uczy nas sama Biblia. Jej twórcy słuchali Boga „uchem duszy”, a słowem przekazywali to objawienie człowiekowi.

„Słuchaj Izraelu... Bóg mówi”, „Błogosławieni...”, „Nie będziesz”, „Pamiętaj...”. Chrystus używał także języka ciała: „Wziął ich na górę”, „Postawił na środku

dziecko...”, „dotknął”, „pisał na piasku”, „przemienił się”. Mowa Chrystusa ma charakter narracyjny, oznajmujący, opisowy. Stosuje wiele analogii, porównań, parabol¹, ale najbardziej przemawiają do nas przypowieści². Chrystus jest mistrzem języka przypowieści – dobiera takie parabole i porównania, aby służyły one człowiekowi każdej kultury, każdego wykształcenia, rozwoju i stanu duchowego. Przypowieści są ponadczasowe, obejmują sumienia ludzkie różnych epok.

2. JĘZYK TEOLOGICZNY I SEMANTYKA SŁOWA

W naszym opisie wybieramy język teologiczny odnoszący się do dialogu człowieka z Bogiem. Bóg mówi, a człowiek słucha, człowiek prosi Boga, a Bóg słucha zawsze uważnie, lecz nie zawsze spełnia naszą wolę, ponieważ jest Bytem doskonałym i lepiej wie, co dla ludzi będzie najlepsze. Język teologiczny powinien zawsze opierać się na Biblii i Tradycji³, do tych dwóch źródeł teologowie dodają swoją myśl, talent i sposób wyrazu. Język teologiczny, wywodząc się ze źródła przyjmuje różne formy wyrazu, odnosi się do historii i współczesności, rozwiązuje aktualne problemy moralne i społeczne, i stara się być jak najbliżej rozpoznanej prawdy – prawdy o człowieku i o Bogu. Ta prawda w formie opisowej obejmuje człowieka żyjącego w danych społecznościach: rodzinnych, klanowych, narodowych, a także państwowych i międzynarodowych. Prawda ukazana językiem teologicznym realizowana jest w rozlicznych organizacjach, w kościołach wyznaniowych, religiach świata, organizacjach formalnych i nieformalnych. Ogólnie można powiedzieć, że język religijny podąża za człowiekiem i stara się przybliżyć i realizować odwieczny dialog człowieka z Bogiem.

¹ P. Liszka, *Język jako instrument i przedmiot teologii*, <http://digital.fides.org.pl/dlibra/doccontent?id=836&from=FBC> [dostęp: 8.10.2015].

² „Przypowieść (parabola) – gatunek literatury moralistyczno-dydaktycznej, którego cechy formalne (schematyzm fabuły, uproszczona konstrukcja postaci, obiektywny narrator, selekcja realiów) służą właściwemu odczytaniu alegorycznego lub symbolicznego znaczenia przedstawionego świata, przekazaniu prawdy moralnej. Posługuje się narracją, w której postaci i zdarzenia pełnią funkcję nosicieli i zarazem przykładów prawd uniwersalnych”. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Przypowie%C5%9B%C4%87> [dostęp: 9.10.2015].

³ „Święta Tradycja i Pismo św. stanowią jeden święty depozyt słowa Bożego powierzony Kościołowi. Na nim polegając, cały lud święty zjednoczony ze swymi pasterzami trwa stale w nauce Apostołów, we wspólnocie braterskiej, w łamaniu chleba i w modlitwach (por. Dz 2,42), tak iż szczególna zaznacza się jednomyślność przełożonych i wiernych w zachowaniu przekazanej wiary, w praktykowaniu jej i wyznawaniu”. Sobór Watykański II, Konst. dogm. *O Objawieniu Bożym*, 10.

Język teologiczny, nas interesujący, dotyczy teologii katolickiej⁴, która wypracowała własne dyscypliny (Dyscypliny⁵ biblijne i historyczne, Dyscypliny systematyczne i Dyscypliny praktyczne), oraz kierunki, czyli przedmioty⁶. Do każdej dyscypliny, każdego kierunku (przedmiotu) i specjalności dostosowuje się własny język teologiczny, przyjmujący formę języka specjalistycznego o charakterze naukowym.

Jak wcześniej zostało wspomniane, teologia posługuje się słowem, tak mówionym, jak i pisanim. Szczególnym językiem słowa jest homiletyka, badająca i ucząca, jak mówić teologicznie, aby słuchający poznali prawdę o Bogu i umacniali swoją wiarę. Taki cel przyświeca kaznodziejom i aby go osiągnąć, używają różnych form retoryki.

Do każdej dyscypliny, kierunku i specjalności w teologii należy przypisać odpowiednią semantykę⁷ słowa, która stoi na straży prawdy i czystości formy wyrazu – słowa. Jan Paweł II w encyklice *Fides et ratio*⁸ (FR 31; 37) mówi o konieczności pielęgnowania języka jako wartości koniecznej, która jest darem Boga i działaniem człowieka.

Ks. Prymas Stefan Wyszyński wypowiadał się także na temat właściwego języka o charakterze teologicznym. Mówił: „Można użyć motywów społecznych

⁴ Karl Rahner tak określa teologię: „Nie ma znanego w historii innego określenia nauki poza tym, że jest to *refleksja metodyczna*...”. Teologia różni się od innych dziedzin. Jest oparta na wydarzeniu i *zawartości* wiary chrześcijańskiej, mającej naturę kościelną. Nawet jeśli chrześcijaństwo jest odrzucane jako ideologia i błąd, to i tak jest ono wydarzeniem historycznym i psychologicznym – badanie go, choćby zredukowane do religioznawstwa, pozostaje metodyczną refleksją nad kulturowym zjawiskiem, jakim jest religia...”. „To, że chrześcijańska teologia bada wydarzenie i zawartość chrześcijaństwa w świetle wiary, nie pozbawia jej charakteru nauki...”. K. Rahner SJ, *Theology*, s. 234.

⁵ Jako dyscyplinę pragnie się uważać także Nauki o rodzinie.

⁶ Przykładowe przedmioty nauczania realizowane na kierunku teologia: historia filozofii, logika i teoria poznania, etyka, biblistyka Starego Testamentu, biblistyka Nowego Testamentu, teologia fundamentalna, teologia dogmatyczna, mariologia, teologia moralna, teologia etyki teologicznej, teologia małżeństwa i rodziny, religiologia, patrologia, historia Kościoła, teologia duchowości, symbolika, ekumenizm, teologia pastoralna, homiletyka, liturgika, katechetyka, prawo kanoniczne, prawo wyznaniowe, egzegeza Starego Testamentu, egzegeza Nowego Testamentu, historia i geografia biblijna, sakramentologia, filozofia przyrody, filozofia Boga. Przykładowe specjalności kształcenia na kierunku teologia: teologia ogólna, edukacja medialna i dziennikarstwo, misjologia, teologia kultury, specjalność nauczycielsko-katechetyczna, turystyka krajów biblijnych, kapłańska, komunikacja medialna, psychologiczno-pastoralna, katechetyczno-pastoralna, nauki o rodzinie, kultura chrześcijańska, Biblia w kulturze, dialog społeczny.

⁷ „Semantyka – synonim semiotyki (logicznej) jako ogólnej teorii znaków; semantyka – dział semiotyki (logicznej) opisujący relacje między językiem a rzeczywistością, w węższym znaczeniu synonim teorii modeli; semantyka – dział językoznawstwa zajmujący się znaczeniem słów, zwrotów, zdań i tekstów; semantyka – w informatyce semantyka języka programowania; semantyka – semantyka ogólna, amerykański kierunek w filozofii języka”; <https://pl.wikipedia.org/wiki/Semantyka> [dostęp: 9.10.2015].

⁸ Jan Paweł II, enc. *Fides et ratio*, 14.09.1998.

i ekonomicznych. Trzeba jednak przede wszystkim użyć motywów nadprzyrodzonych, religijnych – ascetycznych, duszpasterskich, charytatywnych⁹.

W języku wyraża się kultura i przez język, także teologiczny, tworzy się kulturę w celu poznania prawdy o Bogu i człowieku. Na temat semantyki słowa wypowiadał się Chrystus, kiedy przypominał i nakazywał: „Niech mowa wasza będzie: Tak, tak; nie, nie. A co nadto jest, od Złego pochodzi” (Mt 5,37). Ta nauka i przestroga dotyczą wszystkich ludzi, a teologów szczególnie, aby byli odpowiedzialni za wypowiedzane i spiswane słowa. Kościół Katolicki wypracował mechanizmy działania specjalnego Urzędu Nauczycielskiego¹⁰, aby strzec poprawności i prawdy w przekazywaniu prawd objawionych. Określenie tego Urzędu znajdujemy w nauczaniu Soboru Watykańskiego II: „Zadanie zaś autentycznej interpretacji słowa Bożego, spisane czy przekazane przez Tradycję, powierzone zostało samemu tylko żywemu Urzędowi Nauczycielskiemu Kościoła, który autorytatywnie działa w imieniu Jezusa Chrystusa. Urząd ten Nauczycielski nie jest ponad słowem Bożym, lecz jemu służy, nauczając tylko tego, co zostało przekazane. Z rozkazu Bożego i przy pomocy Ducha Świętego słucha on pobożnie słowa Bożego, święcie go strzeże i wiernie wyjaśnia. I wszystko, co podaje do wierzenia jako objawione przez Boga, czerpie z tego jednego depozytu wiary”¹¹.

Każdy teolog, używając języka religijnego i teologicznego, stosuje się do takiego nauczania i przekazywania, które przewiduje nieustanną opiekę i czujność Kościoła Katolickiego w postaci Urzędu Nauczycielskiego. Tak ks. kard. Stefan Wyszyński i Jan Paweł II z wielką uwagą i troską używali właściwego języka religijnego, a nawet więcej, stawali się mistrzami i nauczycielami przekazu prawd objawionych.

3. ŚRODOWISKO JĘZYKA RELIGIJNO-TEOLOGICZNEGO

Na kształt naszej mowy, na temat poruszany w przemówieniu lub redagowanym tekście ma wpływ środowisko historyczno-kulturowe. Badając takie środowisko, dowiadujemy się o ideach, jakie przyświecały autorowi – chciał on zastosować odpowiednią formę wyrazu. Poza środowiskiem, w którym żył autor, należy także prześledzić historię jego życia, z uwzględnieniem epoki, struktur społecznych i politycznych. Dopiero po stworzeniu pełnego i wyczerpującego obrazu środowiska można analizować poszczególne wystąpienia i dzieła.

⁹ S. Wyszyński, *Narodowy rachunek sumienia w noc noworoczną na Wzgórzu Lecha*, Gniezno, Bazylika Prymasowska, 1 I 1960, w tegoż, KiPA, t. 6, s. 5–12.

¹⁰ Sobór Watykański II, konst. dog. *O Objawieniu Bożym*, 10. (18.11.1965).

¹¹ Tamże, 10.

W przypadku teologa szukamy także środowiska religijno-kościelnego, które szczyli się swoją historią danej epoki oraz najważniejszymi wydarzeniami z życia Kościoła.

Na tę historię wpływały rozliczne wydarzenia międzynarodowe w Kościele powszechnym, wydarzenia Kościoła lokalnego, a nawet wydarzenia mniejszych wspólnot parafialnych, zakonnych, a nawet żywot konkretnego świętego, błogosławionego, czy człowieka zasłużonego dla danej społeczności.

Przy okolicznościowych przemówieniach ważny jest stan emocjonalny autora, jego związek z tematem, a szczególnie uczuciowy związek ze słuchaczami-odbiorcami. W przekazie ustnym, mówca używa takich sformułowań i takiej dynamiki, aby słuchacz był cały czas skupiony i pozytywnie nastawiony. Jeśli język danego tematu nie jest przekonujący, to także powoduje określone uczucia, pobudza do emocjonalnej reakcji, tak wewnętrznej jak i zewnętrznej (okrzyki sprzeciwu, czy oklaski).

W języku religijno-teologicznym ważnym argumentem jest autorytet przemawiającego lub autorytet autora tekstu. W naszej analizie mamy do czynienia z osobami na najwyższych szczeblach hierarchii w Kościele, są to godności: kardynała – prymasa i papieża.

W porównywaniu języka tych dwóch nadzwyczajnych autorów konieczne jest ustalenie jednego tematu, a następnie wykazanie podobieństw, różnic i charakterystycznych interpretacji. Najbardziej stosownym i najbardziej interesującym nas tematem będzie *rodzina*, podstawowa komórka życia społecznego, która doświadcza nieustannych przeobrażeń.

4. JĘZYK RELIGIJNY – TEOLOGICZNY KS. KARD. STEFANA WYSZYŃSKIEGO

Ksiądz kardynał Stefan Wyszyński żył i działał w szczególnej epoce społeczno-politycznej. Za jego czasów Kościół, rodziny polskie przeżywały wiele przeobrażeń społecznych, kulturowych, a także politycznych. Potężny wpływ na społeczeństwo polskie wywarła II wojna światowa, zwłaszcza eksterminacja. Ks. Prymas doświadczył niebezpieczeństwa wojny, co zaważyło na jego późniejszej postawie wobec wartości życia człowieka. Należało zatem głosić prawdę o wartości życia dla narodu i każdej rodziny, a szczególnie bronić życia dzieci poczętych i narodzonych. W owym czasie rodzina stanęła w obliczu wielkich zagrożeń. Ks. Prymas odkrywał te zagrożenia, artykułował i nauczał, jak je omijać. W swoim nauczaniu wybiegał w przyszłość, był bowiem socjologiem. „W licznych kazaniach zwracał się do rodziny, mówił o jej godności, powołaniu i konieczności istnienia, jako podstawie każdego z rodzajów społeczności: narodowej, państwowej i międzynarodowej. Najważniejsza okazała

się walka o wolność osobistą i religijną, ponieważ następne dziesięciolecia przyniosły konieczność zmagania się z socjalizmem, ustrojem o ideologicznym, ateistycznym podłożu”¹².

4.1. TEMATYKA KAZAŃ O MAŁŻEŃSTWIE I RODZINIE

Podstawą analizy są kazania ks. Prymasa wygłaszane w okresie Wielkiej Nowenny (1957–1965) na temat małżeństwa i rodziny, szczegółowo omówione w: Z. Struzik, *Rodzina w obronie życia, wolności i wiary w nauczaniu ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski*, IPJPII, Warszawa 2013. W 4. roku pastoralnych przygotowań do 1000-lecia chrztu Polski Prymas Wyszyński szczególnie zajął się tematem rodziny. Do najważniejszych wątków należały: *Zagadnienia demograficzne społeczeństwa polskiego, Konieczność zmiany polityki społecznej państwa, Trafność ocen demograficznych, Dalekosiężne skutki załamania populacji narodu, Walka z ustawami aborcyjnymi, Odrzucenie argumentu tzw. opieki zdrowotnej i argumentu przeludnienia, Sprzeczności i konflikty pomiędzy Kościołem polskim a władzą państwową, Kościół w obronie praw ludzkich, Znaczenie i rola duchownych (w duszpasterstwie małżeństw i rodzin), Prawo do nauczania religii w szkole, Rodzina podstawą życia społecznego, Prawo rodziny do pracy, Praca zawodowa kobiet, Troska o rodziny najuboższe, Wartość dziecka poczętego, Godność mężczyzny*¹³.

Kazania były wygłaszane w różnych miejscach i z różnych okazji: wydarzeń historycznych, religijnych (usuwanie nauki religii ze szkół, likwidacje majątku kościelnego), obejmowały także wspólnoty zakonne, dotyczyły Konferencji Plenarnych Episkopatu Polski – tzw. Listy Episkopatu Polski, Listy Prymasa Polski) dotyczyły tematów Roku Liturgicznego, nabożeństw (nowenny, różaniec św., droga krzyżowa), a także były kierowane do indywidualnych osób (przyjęcie urzędu przez danego biskupa, sumy odpustowe). Na szczególną uwagę zasługują Apele i Akty oddania.

¹² Z. Struzik, *Rodzina w obronie życia, wolności i wiary w nauczaniu ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski*, IPJPII, Warszawa 2013, s. 17–18. Por. także: Stefan Wyszyński Prymas Polski, *Nauczanie o małżeństwie i rodzinie. Antologia tekstów 1925–1981*, red. Z. Struzik, IPJPII, Warszawa 2012; Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski, *Nauczanie o małżeństwie i rodzinie. Antologia tekstów 1925–1981. Indeksy*, red. Z. Struzik, IPJPII, Warszawa 2013; „KiPA” – Kazania i przemówienia autoryzowane zawarte w 67 tomach maszynopisu autoryzowanego przez Autora, a obejmującego lata 1956–1981. Zbiór jest przechowywany w archiwum Instytutu Prymasowskiego Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Choszczówce oraz w Domu Pamięci Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Częstochowie. Wydawana jest seria publikacji: Stefan Kardynał Wyszyński, *Dzieła zebrane*, WSD, Warszawa 1991. Dotychczas ukazało się 13 tomów.

¹³ Z. Struzik, *Rodzina w obronie życia, wolności i wiary w nauczaniu ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski*, IPJPII, Warszawa 2013.

4.2. JĘZYK KAZAŃ

Specyfiką kazania – słowa mówionego jest jego wielotematyczność: w jednym przemówieniu porusza się wiele wątków dotyczących aktualnych spraw z odwołaniem do Pisma św. i Tradycji Kościoła.

Język kazań był dynamiczny, ponieważ ks. Prymas nie odczytywał tekstu z kartki, wcześniej robił sobie tylko krótki szkic tematyczny. Te szkice były na tyle przemyślane, że mieściły się w większych programach duszpasterskich, obejmujących całe lata. Dzisiaj śledzimy ten wielki talent kaznodziejski. W reторыce ks. Prymasa słowa padały regularnie, spokojnie, zmieniało się natężenie głosu przy uwypuklaniu najważniejszych kwestii. Do wiernych zwracał się bezpośrednio: „Dzieci moje, Dzieci Boże!”

Teksty kazań i przemówień były nagrywane na magnetofony przez pracowników Instytutu Prymasa Polski, a następnie redagowane z zachowaniem oryginalnej składni, pisowni i fonetyki. Taką każdą redakcję ks. Prymas przeglądał, wielokrotnie czytał i autoryzował. Autoryzacja była jednoznaczna z możliwością wielokrotnego przepisania na maszynie do pisania, następnie teksty były rozsyłane do użytku wiernych. W tamtych czasach działała cenzura – nie było pozwoleń na drukowanie tekstów religijnych. Teksty przetrwały do naszych czasów, podobnie przetrwała część nagrań magnetofonowych i są one sukcesywnie wydawane na elektronicznych nośnikach, niestety ich techniczna jakość jest niedoskonała.

4.3. KAZANIE *NARODOWY RACHUNEK SUMIENIA W NOC NOWOROCZNĄ NA WZGÓRZU LECHA*, GNIEZNO, BAZYLIKA PRYMASOWSKA, 1 I 1960, W TEGOŻ, KIPA, T. 6, S. 5–12.

Kazanie to było kierowane do wszystkich wiernych. Noworoczna atmosfera sprzyjała mówieniu o podstawowych zagadnieniach z życia rodzin i Narodu. Wśród poruszonych wątków znalazły się:

- Dokąd my właściwie idziemy;
- Rodzi się Nowy Rok 1960;
- Rozpoczęliśmy dziesiątek lat, w którym wejdziemy w bramy Tysiąclecia;
- Czyńmy rachunek sumienia! Mamy się z czego oskarżać;
- Wody w Wiśle zabrakło, gdy tymczasem...;
- Zmalała cena życia rodzących się Polaków! Skąd nam to przyszło?;
- Nasila się walka z moralnością chrześcijańską;
- Uderzyły w nas ciosy! Kościół pozbawiony jest elementarnych praw!;
- Spójrzmy teraz przed siebie;
- Trzeba podjąć wielką obronę życia nienarodzonych;
- Ratunek w Maryi! Musimy zmobilizować modlitwę.

W powyższym kazaniu można dostrzec metodologię stosowaną wielokrotnie w nauczaniu Kościoła: *ver-analizar-actuar* (zaobserwować – przeanalizować – zadziałać). Ks. Prymas, kończąc kazanie, z zasady, zwracał się bezpośrednio do Najświętszej Maryi Panny. Jego mariologia była bardzo rozbudowana, zawsze nawiązywała do zaufania narodu polskiego, również do nadziei zawartej w wierze słuchaczy.

5. JĘZYK RELIGIJNY – TEOLOGICZNY JANA PAWŁA II

Przy porównywaniu języka religijnego ks. Prymasa Stefana Wyszyńskiego z językiem religijnym papieża Jana Pawła II może posłużyć nam encyklika *Veritatis splendor*¹⁴, mówiąca o sumieniu człowieka i jego działaniu wobec poznawanej prawdy. Prawdą jest Bóg i prawdą jest człowiek, zachodzi wzajemna relacja, dialog prowadzący do porozumienia i wiary albo do przedłużenia dialogu..., aż do ostatecznego spotkania. Charakterystyczne jest, że Papież kieruje naukę o sumieniu do wszystkich ludzi, nie tylko do wierzących. Prawda o Bogu i człowieku dotyczy wszystkich, wszystkich ludzi dobrej woli. Zgodnie z tradycją dokument ten jest kierowany do biskupów, kapłanów, a więc tych, którzy w imieniu Urzędy Nauczycielskiego Kościoła mają nauczać¹⁵.

5.1. TREŚĆ ENCYKLIKI *VERITATIS SPLENDOR*

Podstawowe zagadnienia to:

- Chrystus i odpowiedź na pytanie moralne. „Nauczycielu, co dobrego mam czynić...”;
- Kościół wobec niektórych tendencji współczesnej teologii moralnej;
- Wolność a prawo;
- Sumienie a prawda;
- Wybór podstawowy i konkretne postępowanie;
- Akt moralny;
- Dobro moralne w życiu Kościoła i świata.

Jan Paweł II kieruje się podobną metodologią: zaobserwować – przeanalizować – zadziałać, chociaż kolejność tych elementów może być różna. Pierwszy problem oparty jest na przesłaniu ewangelicznym: „Nauczycielu, co dobrego

¹⁴ Jan Paweł II, enc. *Veritatis splendor*, (6.08.1993).

¹⁵ Encykliki (14) Adhortacje apostolskie (14) Anioł Pański i inne modlitwy (450) Audiencje i spotkania (359) Bulle i breve (1) Homilie (341) Konstytucje apostolskie (5) Listy (124) Motu proprio (6) Podróże apostolskie (108) Przemówienia, orędzia i przesłania (892) Inne (18) Podróże apostolskie do Polski (8).

mam czynić” (Mt 19,16). Temat jest zasadniczy i podstawowy, odnosi się do życia moralnego człowieka, rozumianego w kategoriach filozoficznych i teologicznych. Papież przyjmuje antropologię chrześcijańską. Autorem człowieka i życia jest Bóg. Człowiek otrzymał od Boga życie, jako dar, i tym darem ma rozumnie rozporządzać. Jako byt rozumny ma moralny obowiązek wobec Boga, wobec siebie samego, i wobec drugiego człowieka. Tym obowiązkiem rozporządza sumienie, ogólnie rozumiane i przyjmowane jako *głos wewnętrzny*¹⁶ oceniający dobro i zło.

Takie filozoficzne rozstrzygnięcie może także być przyjęte i przez człowieka pozbawionego wiary, lub poszukującego dopiero prawdy o swoim życiu duchowym, wewnętrznym. Charakterystyczne u Jana Pawła II jest przyjęcie postawy opartej na rozumowaniu w kategoriach innych religii i założeniu indyferentyzmu, które można scharakteryzować pytaniami: Jeśli chcesz? Jeśli jesteś zainteresowany prawdą o sobie? Nie znaczy to, że prawda ma charakter relatywny i można ją dowolnie kształtować. Musi to być nieustająca, choć intencjonalna zgodność umysłu poznającego z rzeczywistością poznawaną¹⁷. W wypadku języka religijnego podmiotem jest Bóg i człowiek, a także przedmiotem jest Bóg i człowiek, następuje nieustająca wymiana podmiotów i przedmiotów poznania, czyniąc z języka religijnego fascynujący środek poznania i przekazu. Bóg mówi przez Pismo Święte, a człowiek je interpretuje, porównuje słowo Boga ze swoim sumieniem i zakresami najważniejszych wartości: życia, pracy, miłości, dobra oraz eschatologii.

Encyklika *Veritatis splendor* jasno określa tę eschatologię: „Kościół pouczony słowami Nauczyciela wierzy, że najwyższym celem życia człowieka, uczynionego na obraz Stworzyciela, odkupionego krwią Chrystusa i uświęconego obecnością Ducha Świętego, jest istnieć ku chwale majestatu Boga”¹⁸. Z takiego przesłania wynika Chrystusowe wezwanie: Pójdź za mną (Mt 19,21). Relacja Chrystusa z człowiekiem prowadzi do rozdzielenia wartości doczesnych i wartości nieprzemijających, wiecznych. Język religijny wchodzi w ten dialog i na różne sposoby ten dialog wyraża.

Jan Paweł II często rozważał dialog pomiędzy Bogiem a człowiekiem. U podstaw tychże rozważań znajdują się: godność i ważność czynu ludzkiego, uwzględniającego godność osoby¹⁹. Człowiek jest godny Boga, bo jest Jego dzieckiem. Czyn jest godny, ponieważ należy do człowieka, a w człowieku rozpoznajemy obecność i działanie Boga.

¹⁶ „Człowiek jest zobowiązany do kierowania się prawem moralnym, które przynagla go do «czynienia dobra, a unikania zła» (Sobór Watykański II, konst. *Gaudium et spes*, 16). Prawo to rozbrzmiewa w jego sumieniu” (KKK 1713).

¹⁷ Zdaniem Arystotelesa jest to zgodność sądów z rzeczywistym stanem rzeczy, którego ten sąd dotyczy – Arystoteles, *Metafizyka*, w: *Dzieła wszystkie*, oprac. K. Leśniak, PWN, Warszawa 1990, t. 1. Zob. Karol Wojtyła, *Elementarz etyczny*, TN KUL, Lublin 1983, s. 5.

¹⁸ Jan Paweł II, enc. *Veritatis splendor*, 10.

¹⁹ K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Warszawa 2008.

5.2. JĘZYK RELIGIJNY JANA PAWŁA II W ADHORTACJI APOSTOLSKIEJ *FAMILIARIS CONSORTIO*²⁰

Adhortacja *Familiaris consortio* jest zbudowana na podobnej zasadzie metodologicznej, obserwacji, analizie i wskazywaniu rozwiązań o szerokim spektrum: teologicznym, socjologicznym, społecznym, a nawet politycznym (rola państwa w życiu rodzin).

Papież kieruje ją do wszystkich rodzin, tak katolickich, jak i tych, które są poza Kościołem i reprezentują społeczność laicką. Papieżowi chodziło o ukazanie wartości naturalnych każdej rodziny, a także ukazanie wartości nadprzyrodzonych, jakie rodzina otrzymuje w sakramencie małżeństwa.

Jan Paweł II uważa rodzinę za największy dar otrzymany od Boga, jako stwórcy, i najwspanialszą drogę życia, którą jest sakrament, dający rodzinie tytuł *Kościola domowego*²¹, uświęconego przez obecność Zbawiciela Jezusa Chrystusa. Dlatego „Kościół pragnie służyć każdemu człowiekowi zatroskanemu o losy małżeństwa i rodziny”²².

Adhortacja *Familiaris consortio* była owocem Synodu biskupów²³, zgromadzenia i świadectwa duszpasterzy z całego świata, którzy przekazali obraz małżeństwa i rodziny we wszystkich środowiskach na wszystkich kontynentach. Jan Paweł II, mając takie spektrum, a także dysponując własnym doświadczeniem duszpasterskim, przekazał oficjalne nauczanie Kościoła na temat małżeństwa i rodziny. Kompletność tego nauczania zawarta jest w poszczególnych rozdziałach-częściach:

- Blaski i cienie rodziny w dobie obecnej;
- Zamyśl Boży względem małżeństwa i rodziny;
- Zadania rodziny chrześcijańskiej;
- Duszpasterstwo rodzin: etapy, organizacja, pracownicy i okoliczności.

Takie nauczanie skierowane jest do wszystkich małżeństw i rodzin dobrej woli, obejmuje także sytuacje trudne z punktu widzenia duszpasterskiego, w których znalazła się miłość małżeńska (małżeństwa na próbę, rozwiedzeni, którzy zawarli nowe związki, wolne związki).

Argumentacja, jakiej używa Jan Paweł II, jest oparta na socjologii, psychologii, medycynie, historii, a szczególnie papież używa argumentów teologicznych, kierujących ludzi do wiary, a przez sakrament małżeństwa do zbawienia.

²⁰ Jan Paweł II, adh. *Familiaris consortio*, 22.11.1981.

²¹ *Kościół domowy*, por. Sobór Watykański II, *Lumen gentium*, 10–11.

²² Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, 1; Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, 52.

²³ Synod biskupów w Rzymie 26.09–25.10.1980.

5.3. ZMYŚŁ WIARY

Jan Paweł II posługuje się w analizie teologicznym pojęciem *nadprzyrodzonego zmysłu wiary* określonym przez Sobór Watykański II jako: „Ogół wiernych, mających namaszczenie od Świętego (por. 1 J 2,20 i 27), nie może zbłądzić w wierze i tę szczególną swoją właściwość ujawnia przez nadprzyrodzony zmysł wiary całego ludu”²⁴.

Zmysł wiary odnosi się do całego Ludu Bożego, a opiera się na stałej obecności Ducha Świętego w Kościele. Ten zmysł wiary szczególnie odnosi się do sakramentów świętych ustanowionych przez Chrystusa, czyli znaków Jego obecności. Od dawna teologia rozróżnia w każdym sakramencie materię i formę. Odnośnie sakramentu małżeństwa materią jest całe życie małżonków z duszami i ciałami, formą zaś jest sama przysięga składana przez narzeczonych. *Zmysł wiary* szczególnie uzewnętrznia się na ważnych zgromadzeniach Kościoła, jakimi są synody i sobory²⁵, które w obecności papieża przekazują wiernym depozyt wiary na podstawie analizy Pisma Świętego i Tradycji.

Jan Paweł II, kierując się doświadczeniem i wiedzą, w adhortacji *Familiaris consortio* zawarł nauczanie dotyczące małżeństwa i rodziny z perspektywy drogi, jaką rodzina zmierza do zbawienia.

5.4. MOTYWACJA UŻYWANA W JĘZYKU RELIGIJNYM

Podstawowym motywem było sprawowanie posłannictwa apostołskiego.

Język religijny Jana Pawła II posługuje się motywami, z których najważniejszym jest zbawienie człowieka. Dlatego papież mówi i pisze, aby doprowadzić człowieka do wiary lub powiększyć wiarę danej osoby. W środowiskach ukształtowanych religijnie papież używał motywów emocjonalnych, bezpośrednio zwracał się do słuchaczy, indywidualnych, zebranych na wielkich zgromadzeniach, bądź do mniejszej społeczności, a nawet do indywidualnych osób.

Do motywów języka papieża Jana Pawła II można zaliczyć emocjonalne zaangażowanie słuchacza czy słuchaczy. Papież niejako prowokował słuchających, aby wchodzili w omawiane zagadnienia, rozpoczynał temat, naprowadzał na logiczne rozumowanie, bądź też przypominał jakieś zdarzenie z historii narodu, świata, rodziny. Wielokrotnie Jan Paweł II posługiwał się cytatami z Biblii, na nowo interpretował opisywane tam wydarzenia i przenosił je do czasów współczesnych, na zasadzie: Co by Chrystus mówił w naszych czasach, do współczesnych ludzi?

²⁴ *Nadprzyrodzony zmysł wiary*. Por. SOBÓR WAT. II, Konstytucja dogm. o Kościele *Lumen gentium*, 12; Kongregacja do Spraw Nauki Wiary, Deklaracja *Mysterium Ecclesiae*, 2: AAS 65 (1973), s. 398–400.

²⁵ L. Balter SAC, *Nieomyślność encyklik papieskich. Studium teologiczno-historyczne*, ATK, Warszawa 1975, s. 525.

Przemówienia, kazania, czy bezpośredni dialog zmierzały do wyciągnięcia wniosków moralnych, ze wskazaniem na konieczność dokonania zmian społecznych, moralnych i duchowych u zainteresowanych.

Motywy spotkań i przemówień papieża z wiernymi, tak w naszym kraju, jak i w wielu podróżach apostolskich po całym świecie był program duszpasterski Jana Pawła II. Chciał on odwiedzić wszystkie narody, wszystkie Kościoły lokalne, pragnął dotrzeć do każdego człowieka dobrej woli, który na to spotkanie wyrażał zgodę. Wielokrotnie motywem spotkań były nawet konflikty zbrojne pomiędzy zwaśnionymi państwami²⁶.

6. PODSUMOWANIE

Język biblijno-religijny w twórczości i działalności Jana Pawła II i ks. kard. Stefana Wyszyńskiego ukazuje bogactwo duchowe i intelektualne tychże autorów. Analiza podobieństw i różnic używanego przez nich języka wykazuje podobieństwo w metodzie i merytoryczności omawianych zagadnień teologicznych, filozoficznych, socjologicznych, a także z zakresu innych nauk w ujęciu popularnonaukowym. U ks. kard. Stefana Wyszyńskiego zakres ten jest bardziej zbliżony do terenu Kościoła lokalnego – polskiego, natomiast u papieża Jana Pawła II ten zakres, ze zrozumiałych względów, dotyczy całego Kościoła powszechnego.

Metodologia przedstawiania zagadnień teologicznych jest, jak wykazano, podobna, a nawet analogiczna do innych dokumentów Kościoła. Jest ona oparta na Piśmie Świętym i Tradycji z uwzględnieniem aktualnych potrzeb duszpasterskich.

W obu Autorów mamy do czynienia z wielkim zaangażowaniem duchowym i pragnieniem przekazywania wiary w Boga poprzez Kościół Chrystusowy.

BIBLIOGRAFIA

- Dybciak K., *Jan Paweł II w literaturze polskiej. Antologia tekstów literackich*, wyd. Centrum myśli Jana Pawła II, Warszawa 2008.
- Jabłońska M., *Jan Paweł II Papież, który został pisarzem*, wyd. PETRUS, Kraków 2015.
- Jan Paweł II człowiek kultury*, red. K. Flader, W. Kawecki CSsR, Dom Wydawniczy „Rafael”, Kraków 2008.
- Jan Paweł II – obrońca godności człowieka*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, t. XVII, red. M. Rybka, Poznań 2008.
- Karol Wojtyła Filofo Teologo Poeta*, red. Instituto di Studi per la Transizione, Libreria Editrice Vaticana, Roma 1984.

²⁶ Konflikt pomiędzy Argentyną i Chile w 1978 roku.

- Karol Wojtyła – poeta*, red. J. Głazewski, W. Sadowski, WUW, Warszawa 2006.
- Kucharski B., *Poetycki debiut Karola Wojtyły „Pieśń o Bogu ukrytym”*, <http://karmel.pl/carmelitana/ciekawostki/baza.php?id=26> [dostęp: 8.10.2015].
- Liszka P., *Język jako instrument i przedmiot teologii*, <http://digital.fides.org.pl/dlibra/doccontent?id=836&from=FBC> [dostęp: 8.10.2015].
- Michalska M., *Językowe środki perswazji w kazaniach księdza prymasa Stefana Wyszyńskiego*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 1, pod red. S. Mikołajczaka, T. Węclawskiego, Poznań 2004, s. 157–164.
- Piotrowicz A., *Kilka uwag o słowie w tekstach Jana Pawła II*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 3, pod red. P. Bortkiewicza, S. Mikołajczaka i in., Poznań 2007, s. 79–87.
- Sawicki S., *Rozważania o papieżu i pisarzu*, NORBERTINUM, Lublin 2011.
- Wyszyński S., *Nauczanie o małżeństwie i rodzinie. Antologia tekstów 1925–1981*, red. Z. Struzik, IPJPII, Warszawa 2012.
- Struzik Z., *Rodzina w obronie życia, wolności i wiary w nauczaniu ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski*, IPJPII, Warszawa 2013.
- Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001.
- Wyszyński S., *Nauczanie o małżeństwie i rodzinie. Antologia tekstów 1925–1981. Indeksy*, red. Z. Struzik, IPJPII, Warszawa 2013.
- Wyszyński S., *Narodowy rachunek sumienia w noc noworoczną na Wzgórzu Lecha*, Gniezno, Bazylika Prymasowska, 1 I 1960, w tegoż, *KiPA*, t. 6, s. 5–12; cyt. za: Wyszyński S., *Dzieła zebrane*, t. VI, 1960, IPJPII – WSD, Warszawa 2007.